

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

S. DAMIAN, *Zbor aproape de pământ*, eseuri, București, Editura Hasefer, 2008.

Într-o suită de eseuri adunate într-un tom masiv (de aproape 600 de pagini), S. Damian, fost docent, vreme de 20 de ani, la Seminarul de Romanistică al Universității Heidelberg, abordează, cu o vervă tinerească și cu un simț de observație acut, care-i desfid vârsta biologică, problema incomodă a întemeierii sociale a literaturii. Afirmăm că sunt probleme incomode, deoarece ele se situează pe hotarul turbure dintre forța creatoare și angajarea artistului în luciditate, într-o „corectitudine politică” naturală, netributară unei eventuale ideologizări supraadăugate. După cum precizează autorul însuși, în cuvântul său înainte, „e vorba de o receptare a fenomenelor de ruptură în societate, cu separarea dintre bine și rău, dintre adevăr și minciună” (p. 9). Ceea ce propune eseistul este un demers demn de a fi realizat pe scară largă, în conștiința fiecăruia, în practica socială și în cea a scrisului: disocierea între „o forță de creație impresionantă” și posibila ei atragere în vâltoarele unor curente de idei extremiste, ilogice, rasiste. Indestructibil legat de cultura română, căreia îi datorează formația sa intelectuală, după cum mărturisește, în pagini impresionante, dar și de cea iudaică, inerentă destinului său individual, cărturarul a înțeles, prin experiența unei vieți dedicate literaturii, că artistul și intelectualul oricărei societăți democratice au datoria de a opera, în profunzimile cugetului, demarcația clară între pregnanța expresiei artistice, realitate cu un potențial fascinatoriu evident, și eventuala alunecare într-o barbarie a opțiunilor sociale. Lucrurile fiind clare, de unde provine totuși dificultatea întreprinderii? Tocmai din funesta capacitate de amalgamare a celor două elemente, ce par, uneori, ca într-o oglindă strâmbă, a se valida reciproc, fără a avea dreptate: talentul artistic se pune atunci în slujba unor idei și atitudini primitive, păguboase, iar acestea capătă permis de liberă trecere, grație expresivității artistice cu care au fost, pe nedrept, învestite. De unde tragismul unor experiențe și destine eșuate, precum și, câteodată, îndărătnicirea în eroare, consecință a unei atașări iraționale de un imaginar resimțit ca tezaur al mentalului colectiv.

Eseurile, grupate în trei capitole mari: *Portrete în mișcare* (ce comentează autori români), *Pe alte meridiane* (aceeași problematică, regăsită la autori străini) și *Puncte de reper* (despre autori români și străini), sunt incomode, deoarece provin dintr-o exersare foarte liberă a propriului discernământ, fără vreo inhibiție în a gândi cu mintea proprie, fără niciun respect față de tabuuri. S. Damian nu face nicio concesie snobismului, gândirii servile, tentației de a măguli vreun curent de opinie prestabilit. El valorifică netemător tot ce are mai bun moștenirea postmodernă, prin aceea că nu se sfiește să chestioneze justetea situații social-politice a unor opere literare și, implicit, a unor creatori, să pună sub semnul întrebării valoarea umană de ansamblu a unor opere construite în jurul unor idei discutabile. Este o încercare, înscrisă pe o linie clasică deja, de a sparge viziunea care a instituționalizat, pentru multă vreme, în lumea academică și nu numai, separația dintre studiile istorice și cele literare, pentru a ne exprima în termenii Lindei Hutcheon, divorțul dintre viață și literatură. Fie că-i dăm dreptate eseistului, fie că nu, nu putem să nu luăm notă de natura tonică, revigorantă, a unor atari poziții critice, ce constituie, evident, veritabile punți dialogale.

Dezbaterea cea mai amplă din volum este întreprinsă în jurul gândirii de tinerețe a lui Cioran și Eliade (unei analize similare sunt supuși, în plan secund, și Ionesco și Noica). Suportul discuției este volumul incendiar al Alexandrei Laignel-Lavastine, lăudată pentru acuratețea unor dezvăluiri, dar, de la un punct încolo, amendată pentru persistența într-o critică sterilă: S. Damian îi consideră vindecați de vechile lor erezii pe autorii discutați, încât încărcarea lor cu intenții excesive i se pare fantezistă. Sunt evocați și alți comentatori ai chestiunii în discuție (Sorin Alexandrescu, Marta Petreu, Sorin Lavric), ale căror opinii sunt atent cântărite, acceptate ori refuzate, din dorința sinceră de a defrișa o cărare a dialogului, de a îndemna la o purificare mentală generală, spre a se putea izgoni, în chip

Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXI, nr. 1–2, p. 153–155, București, 2010

definitiv, din lumea intelectuală românească, orice remanență a spectrelor trecutului. Intransigența radicală a lui S. Damian este una în fond benignă: ea nu vrea decât să dinamiteze clișee de gândire, să elibereze blocaje anchilozante, să propulseze semnificații, spre a contribui la construirea unui climat cultural tolerant, obiectiv, nepătimaș (sau, cu un frumos termen tradițional, desprins din cugetarea ortodoxă, ce ni se pare potrivit în acest context – despătimit). Încercarea merită făcută: un spor de respect față de alteritate nu are cum diminua valoarea unor opere sau entuziasmul unor poziții. Sigur că, pe tot parcursul volumului, în pledoaria sa, absolut legitimă, pentru o gândire socială corectă, eseistul manifestă și un strop de autoiluzionare, fiindcă literatura autentică, oricât am năzui să fie altfel, se hrănește și din visceral și ambiguitate, ceea ce S. Damian știe prea bine (a se vedea p. 229). Asta nu înseamnă însă a îngurgita nemestecate tezele false strecurate sub pulpana literarului. Și mai există un fapt greu de acceptat, pe care eseistul nu-l numește, dar care derivă în chip logic din această viziune: atitudinea socială a scriitorului este și o problemă de educație. Eseistul are mereu în vedere un nobil deziderat: acela al unei literaturi privite ca act social de profundă civilitate, ca reflectare a unui stil de viață, ceea ce ar presupune, logic, o (auto)educație pe termen lung, pe care și scriitorii ar trebui/ar fi trebuit (încă din copilărie) să și-o însușească, lucru ce li se poate părea unora greu de făcut, dacă nu imposibil. Dacă existența talentului este o precondiție indiscutabilă a actului artistic (fiind de domeniul evidenței, aceasta nici nu intră în discuție în eseurile de față), poziționarea intelectuală și afectivă față de societate a autorului generic este cu totul altceva – ea poate fi deprinsă, învățată, nu ca o obligație față de cineva, ci ca parte esențială a unui mesaj uman de factură nobilă, elevată (ne referim la literatura luată în accepția de artă ce încă mai are ceva de spus despre conștiința omenească).

Detășarea, desprinderea de clișeele de gândire este însă mai grea decât s-ar părea, dacă ar fi să ne referim doar la dezbaterea heteroclită, dusă de-atâta timp în jurul lui Eminescu. Credem că aici eseistul a atins într-adevăr un punct nevralgic. Eminescu a devenit un model multiform și plurisemantic, apropiat de mulți cu fanatism, nu întotdeauna cu obiectivitate. Uitând de efigia sa eminentă poetică, aceștia și-l revendică prin prisma unor opțiuni social-politice, până la a și-l dori ca exponent al unui românism nepătat. Eseistul demontează vulgaritatea unor teorii ale conspirației, cu (tot mai) numeroși reprezentanți la noi, ca și timiditatea, precumpănitoare, de a-i recunoaște geniului, în ipostaza sa umană, dreptul la declinul fizic. „Nici până azi, la mai mult de un veac de la moarte, scriitorul nu beneficiază de o liberă confruntare și sedimentare a părerilor. (...) Domnește și mai departe un consemn, să nu se insiste asupra clipelor de cădere, asupra fazelor de eșec, marcate de boli și de rătăcirii. Nimic nu trebuie să altereze o imagine a desăvârșirii” (p. 510), în condițiile în care, de o bună bucată de vreme, critica europeană a lăsat deoparte orice reținere în fața „măștilor diformului”, Nerval, Nietzsche, Hölderlin, de pildă, sunt supuși, în Occident, unor ample explorări, ce nu le scad din anvergură, ci îi situează, nuanțat, cât mai aproape de adevărata lor condiție, una complexă și tragică. Merită citit subcapitolul *La Berlin*, care, discutând contribuția cercetătoarei Iliana Gregori la exegeza eminesciană, face un act de dreptate perioadei berlineze a poetului național, socotită de unii critici a fi fost neroditoare. În schimb, noile date revelează fecunditatea acestor ani de intensă acumulare intelectuală, în varii domenii, și de recoltă poetică esențială.

O privire proaspătă aruncă eseistul și asupra lui G. Călinescu, a cărui concepție despre personalitatea umană i se pare a pendula excesiv pe instinctualitate, partea morală, ideală, fiind considerată o simplă mască. Citatele oferite sunt grăitoare. Pornind de la proza criticului, lui S. Damian i se pare că „injoncțiunea ideologiei” a condus la maltratarea propriei organicități a unor prozatori, cei vizați în continuare fiind Sadoveanu, Camil Petrescu, Marin Preda. Acestuia din urmă i se dedică un pertinent eseu, ce contrapune forței începuturilor, naturaletții și dezinvolturii primei faze de creație, scrierile „postmoroamețiene”, căznite, lipsite de inspirație adevărată. E o „scurgere de sevă”, o „dislocare narativă”, explicabile doar prin efortul automutilant de adaptare la un sistem ideologic. Credem că intuiția autorului, deși nu neapărat originală, e foarte fină, fapt valabil și atunci când observă reducționismul călinescian, neîncrederea în iluminare a marelui critic, care „n-are antenă pentru grandoare și tragic” însă e extrem de dotat pentru comic.

Nici romanele lui N. Breban nu scapă de rigoarea critică, atunci când nucleul le este decodat ca expresie epică a unei formidabile mobilizări energetice a unor eroi în fond animalici: „Nevoia de legitimare a uzurpării e întemeiată pe o filosofie a cinismului, expusă deschis, fără reticențe; eroii anunță unui auditoriu o descoperire. Ei susțin că persistă în adâncuri lăuntrice un fond arhaic al biologicului, al animalicului din om. Din acest fond, ca dintr-un depozit inepuizabil, ei se pot

aproviziona și scoate la suprafață resurse care îi fac invulnerabili. Odată pusă în acțiune, forța obscură îi împinge înainte furtunos și nu mai pot pierde. (...) În anumite momente de răscruce, avansând ca niște somnambuli, rostind stălcit, confuz, fraze de nedeslușit, acești oameni ai cavernelor, costumați la fel ca niște oameni oarecare, se prezintă la vedere” (p. 222–223). Atitudinea față de femei a acestor străni parveniți e una de „învăluire și spulberare”. „Randamentul maxim în prinderea muierilor în laț capătă la ei, totuși, agresivitatea de factură bătărană, amestecul de tupeu, cruzime și detestare” (p. 222). În scrutarea acestei viziuni tenebroase, S. Damian se întreabă dacă nu cumva „contactul cu o materie deloc neutrală ascunde și o capcană. Intrând în vizuina fiarei, nu poți fi sigur că vei scăpa teafăr, necontaminat. Fascinația anulează simțul moral, nota un filosof” (p. 228). I se mai pare ciudat, că, în contrast cu operele unor mari autori europeni, de la Shakespeare la Dostoievski, decăzuții eroi brebanieni sunt construiți astfel încât nu au nici cea mai slabă muștrare de conștiință, pentru ei nu există pocăință ori redempțiune. În acest mod, în opinia criticului, prozei brebaniene îi lipsește un pol necesar, ce ar putea conferi o sporită semnificație romanescă, prin echilibrarea tensionată a ansamblului.

Cu Mircea Cărtărescu eseistul e încă mai sever. Dincolo de excelența stilistică a romanelor, îi displac „preeminența narcisismului, roditor, dar și reductiv”, „prisosul de exhibiționism și de artificialitate” (p. 310), atracția ce o exercită asupra romancierului „jegul și putreziciunea, ceea ce miroase ca un hoit, lumina râncedă”, obsesia conjurației, faptul că planul oniric, categoric reușit, e diminuat de cel trivial, popular, al unor intrigi de cartier, apoi autorul nu se mișcă liber în zonele conceptelor, iar în jurnal, „prea stăruie în preocupări legate de reclama cărților, de audiență, de răsfaț” (p. 320).

Observații sfichiuitoare primește și C. Țoiu, pentru romanul *Căderea în lume*, unde dezgustul față de comunism este asociat figurii unei străine, o evreică, mod neîndemânic și nefericit de a spune că ascensiunea ideologiei de tristă amintire nu a aparținut pământenilor. „Diabolizarea străinului” provine din venerarea unui canon arhaic, după care autohtonul ar deține neta superioritate. Dincolo de acest aspect episodic, S. Damian remarcă (iar același reproș îi este adus și lui Andrei Pleșu): „Nu celebrarea tradiției supără, ci hipertrofia unor trăsături în dauna celorlalte, plus alergia față de deschidere și noutate. (...) O matrice a imobilismului e un nonsens”. Subscriem cu totul la acest punct de vedere, ce face din literatură un loc de elecție al dialogului, al toleranței și deschiderii spre celălalt. Pe de altă parte, avem convingerea că asumarea noului se poate face numai cu păstrarea propriei individualități. Credem că perspectiva dialogală, strict umană, la care aderă S. Damian, nu este unica posibilă. Un alt tip de dialog este cel cu divinitatea, precum acela inițiat de A. Pleșu, poziție ce-i acordă acestuia permisiunea de a eluda datele senzorialului, spre a urca nestingherit treptele unei inițieri spirituale.

Paginile dedicate lui Dumitru Țepeneag, printre cele mai frumoase din volum, se pot citi pur și simplu ca literatură de bună calitate, ce recrează atmosfera sumbră, paranoică a anilor '50, când jocul de șah însemna o descătușare lăuntrică, o subminare a regimului, întâi doar în plan intelectual. Prieteniei i se închină un mișcător omagiu, iar curentul onirist este revizitat cu emoție, exactitate și competență. D. Țepeneag beneficiază de un minunat portret, foarte autentic, de excentric și de etern exilat, fie în propria patrie, fie în străinătate: mereu inadapdat și „altfel”, având, în plus, curajul asumării unui activism ce-l face încă mai curios, total atipic. Sunt secvențe ce pot intra în bibliografia obligatorie a onirismului și, generic, a perioadei respective.

Spațiul nu ne permite să ne referim la toate eseurile cuprinse în volum, îndeosebi la cele dedicate unor autori străini, discutați cu o identică exigență și finețe (André Malraux, Drieu de la Rochelle, Rilke, Paul Celan, Kafka ș.a.). Portretele și concluziile sunt, adesea, memorabile.

Prin demersul său, S. Damian dorește să ia un vâl de pe ochii intelectualului român, să alunge orice iluzie privitoare la validitatea unor opțiuni nocive și fără viitor, pe alocuri încă vii în spațiul tăinuit al unei afectivități investite cu prestigiul vechimii, al unui anumit tip de tradiție, privit ca o moștenire „de familie”. Un halo ce nu poate însă nici înnobila, nici aduce beneficii pe termen lung. Contemporaneitatea are alte cerințe, o gândire suplă, flexibilă, sensibilă la alteritate, la aspectele polimorfismului cultural. De bună seamă, unii vor fi intrigați de volumul de față. Alții vor fi revoltați și vor lansa contraargumente. Asemenea cărți tonifiante nu au de ce să inspire stări de contrarietate, teamă ori mânie. Dimpotrivă, ele ar trebui să existe în număr mai mare.

Simona-Grazia Dima

